

Rahmatullayeva Zamira Olimjonovna

Namangan davlat pedagogika instituti
pedagogika va psixologiya fanlarini
o`qitish metodikasi kafedrasida katta o`qituvchisi
rahmatullayevazamira17@gmail.com

FALSAFIY TA'LIMOT NOMOYONDALARI QARASHLARIDA EMOTSIONAL INTELLEKT MUAMOSINING O'RGANILGANLIGI

Ushbu maqolada emotsional intellekt muamosinining rivojlanish tarixi, uning falsafiy ta'limotlarda o'rganilganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, emotsional intellekt, Platon, Aristotel, buddizm, kognitiv jarayonlar, affekt.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ВО ВЗГЛЯДАХ ДЕЯТЕЛЕЙ ФИЛОСОФСКОГО УЧЕНИЯ

В данной статье рассматривается история развития проблемы эмоционального интеллекта, ее изучение в философских учениях

Ключевые слова: интеллект, Эмоциональный интеллект, Платон, Аристотель, буддизм, когнитивные процессы, аффект.

THE PROBLEM OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE VIEWS OF PHILOSOPHICAL TEACHERS STUDY

This article discusses the history of the development of the problem of emotional intelligence, its study in philosophical teachings.

Key words: intellect, emotional intelligence, Plato, Aristotle, Buddhism, cognitive processes, affect.

Kirish. Ilmiy psixologiyada emotsional intellektni tashxis etish va rivojlantirish muammosi bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur psixologik tadqiqotlar ta'limdagi muammolarning pedagogik yechimlarini izlab topishga ham xizmat qilmoqda. Emotsional intellekt kontsepsiyasi an'anaviy intellekt o'rniga vujudga kelib psixologiyada keng tadqiq etila boshlandi. Psixologlar emotsional intellekt koeffitsienti IQ ga qaraganda yuqoriroq qiymatga ega degan fikrni bildira boshladilar. Emotsional intellektning rivojlanishi ko'plab qo'rquv va shubhalardan xalos bo'lishga, maqsadlaringizga erishish uchun harakat qilishni va insonlar bilan muloqot qilishni boshlashga, boshqa insonlarning motivlarini tushunishga va ular bilan samarali munosabatda bo'lishga imkon beradi[4].

Asosiy qism. Insonda emotsional va aql printsiplarining birligi g'oyasi, ularning bir vaqtning o'zida rivojlanish zarurati dastlab falsafiy va diniy ta'limotlar doirasida paydo bo'lgan va rivojlangan. Ushbu aloqaning qaysi bo'g'ini dominant pozitsiyani egallab, boshqasini bo'ysundirishi masalasi o'sha davrda ham munozarali edi.

Masalan, Suqrot va Platonning qarashlari ongni hissiyotlardan ustun qo'yadigan ko'p asrlik g'arb an'analarini boshladi. Qadimgi faylasuflar nuqtai nazaricha, aql va hissiyotlarning o'zaro bog'liqligi xo'jayin va qulning munosabatlari bo'lib, ong hissiyotlarning salbiy ta'siri ustidan to'liq nazorat o'rnatadi.

Platon his-tuyg'ularning uch turini ajratib ko'rsatadi:

- qichishishga o'xshash, tirnash bilan tinchlantirish mumkin bo'lgan butunlay tanaga xos tuyg'ular;
- tanani ham, ruhni ham o'z ichiga olgan his-tuyg'ular, xuddi ovqatni kutish orqali og'riqli ochlik muvaffaqiyatli bartaraf etilganidek;

- ruhning o'zida hosil bo'lgan his-tuyg'ular ehtirosli intilish va sevgi kabi. Tana va ruh bir vaqtning o'zida hissiyotlarda ishtirok etadigan holatlarda hissiyotda kuchli kognitiv element mavjud[2].

Shunday qilib, Aflotun ratsionallikning insonning hissiy hayotida ishtirok etishini istisno qilmaydi.

Aristotel kognitiv va hissiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligi haqidagi g'oyalarni rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. "Ritorika" nomli asarida u his-tuyg'ularni "inson holatini shu qadar kuchli o'zgartiradigan narsa deb biladiki, bu uning fikrlash qobiliyatiga ta'sir qiladi va zavq va azob-uqubatlar bilan birgalikda boshqariladi". "Nikomax etikasi" da Aristotel g'azabning mos keladigan yoki aksincha, noo'rin bo'lgan holatlarini, shuningdek, g'azabning intensivligi darajasi asosli bo'lgan holatlarni batafsil ko'rib chiqadi. "Hamma g'azablanishi mumkin, bu oson, biroq, unga loyiq bo'lgan odamga nisbatan g'azabni kerakli darajada, tegishli vaqtda, ma'lum bir maqsadga erishish uchun va tegishli shaklda ifoda etish oson emas"[2]. Keyinchalik Aristotelning bu so'zlari D.Goulmanning mashhur "Emotsional intellekt" asarining epigrafiga aylanadi.

Aristotelning ta'kidlashicha, nafaqat kognitiv baholash emotsiyalarga ta'sir qiladi, balki emotsional holatlar ham keyingi tushunchalar va hukmlarga ta'sir qiladi. Shunday qilib, u ogohlantiradi: sudyalarni g'azab holatiga keltirish yaxshi emas, chunki bu holda ular noto'g'ri xulosalar chiqarishlari mumkin.

Aristotel hissiyotning mavjudligi yoki yo'qligi emas, balki aql-idrok vositasi bilan erishilgan hissiyotlarning mo'tadilligini moslashuvchan deb hisoblagan. Bir tomondan muvozanatli hissiyotga erishish, hissiy hayajonni bostirmaydi, bu sizning g'azabingizning haddan tashqari yoki beparvo shakllariga erishishga imkon bermaydi. Aristotel qo'rquv tuyg'usini tahlil qilar ekan, jasorat qo'rquvni engish emas, balki uning to'g'ri miqdoriga ega bo'lish ekanligini ta'kidlaydi odam ahmoq bo'lmaslik uchun etarlicha qo'rquvga ega bo'lishi kerak, lekin qo'rqoqlikning nazoratsiz qo'rquviga ega bo'lmasligi kerak.

Aristotel va stoiklarning g'oyalari ma'rifat davri mutafakkirlarining asarlarida yanada rivojlandi. R.Dekart "Ruhning ehtirosi" risolasida Aristotel hissiyotlar nazariyasining kognitiv-baholovchi tarkibiy qismini yangi kontekstga kiritdi. Uning tushunishidagi his-tuyg'ular yuqori ruhiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ehtirosning o'ziga xos turi bo'lib, uni ruh tushunchasi bilan belgilagan.

R.Dekart uchun, Aristotel singari, hissiyotlarni tartibga solishning kaliti aqlidir[6]. Agar his-tuyg'ular insonning abadiy hukm qilish qobiliyatiga putur etkazishi mumkin bo'lsa, unda aql ehtirosini insonning o'ziga xizmat qilishga yo'naltirishi mumkin.

Ma'rifatparvarlikning yana bir arbobi D.Yum aqlning mavjudligini shubha ostiga qo'yadi. Insonning barcha ehtirosi ichida u rahm-shafqatlilikni yuqori baholaydi. Devid Yum rahm-shafqatni aql bilan taqqoslamaydi va aqlni undan ustun qo'ymaydi. Uning ta'kidlashicha, rahm-shafqat o'ziga bo'lgan haddan tashqari egosentrik qiziqishni to'xtatadi. Shunday qilib, D.Yum hissiyotlarning o'z-o'zini anglashga xizmat qiladigan kognitiv jarayonlarga ta'sirini tan oladi.

Jan-Jak Russoning fikriga ko'ra, ta'lim tabiiy bo'lishi kerak, his-tuyg'ular bilan boshqarilishi kerak va mantiq va aqlning qat'iy asoslari bilan cheklanmasligi kerak. Uning g'oyalari Evropa madaniyatida keng tarqaldi. Russoning qarashlari falsafiy, adabiy va badiiy oqim – romantizm uchun asos bo'lib xizmat qildi. U san'atdagi o'zidan oldingi ratsional yo'nalishlarning rasmiy va shaxssiz uslubiga reaksiya sifatida paydo bo'lgan [1]. Ushbu davrda g'arbiy Evropa shoirlari va yozuvchilari (O. Balzak, V. Gyugo, I. Gyote va boshqalar) hissiyotlar va tabiat dunyosini g'ayrat bilan o'rgandilar. Romantik bastakorlar (F.Shopin, F.Shubert, I.Brams, R.Vagner, P.I.Chaykovskiy) dramatik ifodaning tabiiy shakllariga erkin qaytishni kuylashdi. Ular folklor an'alaridan ilhom olishdi va katta orkestrlar va jonli asboblardan foydalanib, insonning hissiy tajribalarining boyligini aks ettirishga harakat qilishdi. Romantik falsafada va zamonaviy ekzistensialistlarning g'oyalarida hissiy soha ijodiy va o'ziga xos deb tan olingan, aql, qarshi, ijtimoiy me'yorlarga rasmiylashtirilgan hurmat sifatida qaraladi [3].

Sharq falsafiy tizimlarida affektiv va kognitiv jarayonlarning insonning ma'naviy o'sishi bilan bog'liqligi ta'kidlangan. Hind yoga amaliyotida og'riqli va og'riqsiz "ong to'lqinlari" ajralib turadi. Ulardan birinchisi jaholat, chalkashlik yoki qaramlikni kuchaytiradigan fikrlar va his-tuyg'ularni hosil qiladi, ikkinchisi erkinlik va bilimga olib keladi. Tinchlik uchun eng katta to'siq-bu g'azab, istak va qo'rquv kabi og'riqli "ong to'lqinlari". O'zida og'riqsiz to'lqinlarni yetishtirish ijobiy ongsiz tendentsiyalarni keltirib chiqaradi

Buddist an'alarining muhim maqsadi-his-tuyg'ularni o'z-o'zini nazorat qilishni o'rganish, ularning kuchidan xalos bo'lish va his-tuyg'ularni to'g'ri yoki etarli darajada namoyon etish. Bunga his-tuyg'ularni anglash va ularga oxirigacha javob berish qobiliyati yordam beradi. Zen o'qituvchilarining fikriga ko'ra, agar odam g'azabiga yo'l qo'ysa, uning namoyon bo'lishi kichik portlash yoki momaqaldiroq kabi bo'lishi kerak. Bunday holda, g'azab hissi butunlay boshdan kechiriladi va keyinchalik undan qutulish mumkin bo'ladi. Buddist uchun ideal hissiy holat rahmdillikdir.

Buddizm tarafdorlarining fikriga ko'ra, aql va mulohaza insonning o'zini va atrofidagi dunyoni tushunishiga imkon bermaydi. Intellektual tushunish kundalik hayotda meditatsiya va o'rganish orqali chuqurlashadi va aniqlanadi. Masalan, rahm-shafqat tushunchasi haqida o'qigan odam, boshqa odamlarga xizmat qilmasdan, rahm-shafqatni faqat ma'nosiz mavhumlik sifatida qabul qiladi

So'fiylik tarafdorlarining fikriga ko'ra, rivojlangan aql ham yurak, ham boshdir. Bu o'zini, dunyoni umumlashtirilgan tushunish, shuningdek, ma'naviy bilimlarni idrok etishdir. Oddiy bilim, agar bu bilim vazifasi noto'g'ri tushunilsa, aqlning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Empirik tajribadan tashqariga chiqish va haqiqiy bilimga erishish uchun intellektual mashqlarni ekstaz va mistik vahiyilar bilan doimiy ravishda harakatlantirish kerak.

Zamonaviy faylasuflar antik davr mutafakkirlariga ergashib, hissiy rivojlanish muammosining dolzarbligini ta'kidlab, uni hal qilish imkoniyatlarini yurak va aql, ta'sir va intellektning uyg'un o'zaro ta'siri bilan bog'laydilar. Buni tasdiqlash uchun Oshoning (Rajneesh) bir nechta fikrlarini keltiramiz:

"Donolik yurakning aql bilan uchrashishidan kelib chiqadi" [2];

"Aql yurakni tajriba sodir bo'ladigan bo'shliqqa olib kelishi mumkin";

"Agar boshqaruv jilovi yurak qo'lida bo'lsa, aqlning oti hayratlanarli darajada chiroyli" [2].

Emotsional intellekt haqidagi g'oyalarning falsafiy shartlariga quyidagilar kiradi:

- Aristotelning kognitiv baholash va hissiyotlarning o'zaro ta'siri haqidagi g'oyalari;
- qadimgi yunon stoiklarining hissiyotlar ustidan aql hukmronligi haqidagi hukmi;
- ma'rifat arboblarning kognitiv va hissiy jarayonlarning o'zaro ta'siri haqidagi qarashlari;
- yevropa sentimentalizmining ichki, sof hissiy bilimlarning mavjudligi haqidagi g'oyasi;
- romantizm vakillarining san'atda hissiy ifodaga urg'u berish.

Xulosa. Emotsional intellekt haqidagi g'oyalarning zaruriy shartlari falsafiy ta'limotlarda (yoga, buddizm, so'fizim) mavjud. Ular his-tuyg'ularni bilishning adekvatligiga ta'sirini va hissiyotlarni intellektual boshqarishni shaxsning ma'naviy o'sishi uchun muhimligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, ular qoldirgan boy meros emotsional intellekt tushunchasining xususiyatlarini, uning shaxsiyat tarkibidagi ahamiyatini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алешина А., Шабанов С. Эмоциональный интеллект. Москва, Манн-Иванов-Фербер, 2014

2. Андреева, И.Н. Предпосылки представлений об эмоциональном интеллекте в религиозных и философских учениях / И.Н. Андреева // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / Ін-т психології Акад. пед. наук України, Ніжин. держ. ун-т ; за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ ; Ніжин, 2008. – Т

3. Андреева, И.Н. Понятие и структура эмоционального интеллекта [Текст] / И.Н. Андреева // Социально-психологические проблемы ментальности: сб. тезисов науч.-практ. конф. (Смоленск, 26-27 ноября 2004

4. Андреева И.Н. Концептуальное поле понятия «эмоциональный интеллект» / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. - 2009

5. Rahmatullayeva Z. O. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsini shakllantirishda emotsional intellektning ahamiyati va uni rivojlantirish vositalari // Pedagogik mahorat // Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. Vuxogo – 2023 №1.

6. Рафикова Р. Роль «психологического капитала» в преодолении эмоционального выгорания у педагогов // Boshlang'ich sinf o'quvchilarida universal ta'lim faoliyatini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya. – 2023. – С. 321-323.